

"Drömde den drömmen om Paradiset"

Flyttfågelmotivet i Nina Södergrens poesi

Av Peter Hultsberg

*Livet drar bort som tranan mellan molnen.
Försvinner in i intet med ett rop ¹*

Nina Södergren bor stora delar av året på Öland. Med Stenåsa som utgångspunkt för stunderna i naturen har hon nära till Alvaret, Ölands södra udde och de vidsträckta stränderna. I ett flertal dikter återger hon snapshots av möten med fåglar, men även andra djur och allt vad landskapet skänker. Impressionerna är många. Till skillnad från det flyktiga i konstnärens skissblock naglar Södergren fast sina motiv i pregnanta bilder likt porträtt av det för diktens syfte utvalda djuret.

I samlingen *Att vara och stilla gråta* ingår några dikter där tranorna inspirerat författaren att spekulera över tillvaron, livet här men också vad som sker vid dödsögonblicket. Dessa iögonenfallande fåglar, men också ljudligt skorrande, kan ses i flockar om vårarna när de rastar på åkrar och fält. Om hösten ökar antalet och fylkingarna innehåller ibland flera tusen individer. Att se de stora fåglarna flyga söderut mot kvällssolen över havet, om vi befinner oss på Öland, skapar en upphöjd känsla som griper sinnet och ställer människan inför arketypiska föreställningar som påminner oss om livet växlingar. Flyttfågelsträcket blir en bild för människans liv, också hon liksom en fågel på färd mellan främmande stränder: mellan födelse och död.

Det är i en symbolsfär som denna Sten Selanders sent skrivna och med motiv från Öland författade dikt "Helgsmål på alvaret" också uppfattas. I skaldens postumt publicerade diktsamling *Avsked* läser vi:

Klockringningen från horisontens byar
står spänd kring vidden som ett sidentält.
Och under aftonhimlens långa skyar
trumpetar en försenad tranflock gällt. ²

Om något arkaiserande och högtidligt går att förnimma i Selanders diktkonst är Södergrens poetiska gester betydligt mer återhållsamma. Men det finns anledning till försiktighet i omdömet? När "Allt upphör" i och med flyttfåglarnas uppbrott och vinter råder uppfylls tomheten av inget mindre än "Alltets ljus". Anspråkslösare uttalanden om tillvaron har uttalats. Dikten lyder i sin helhet:

Flyttfåglarna har lämnat ön
åt sitt vintriga öde

Allt upphör

Utom Alltets ljus
över vattnet ³

1 Nina Södergren, *Att vara och stilla gråta*. Stockholm/Stehag: Symposium, 2008, s. 22.

2 Sten Selander, *Avsked*. Stockholm: Bonniers, 1957, s. 27.

3 Nina Södergren, s. 26.

För någon kanske de avslutande raderna med orden ”ljus över vattnet” leder tankarna till skapelseberättelsen i Första Mosebok där de inledande verserna berättar att Guds ande svävar över vattnet; vidare att Gud uttalar orden ”Varde ljus”.⁴ En sak torde emellertid stå klart och det är att tolkningen av somliga texter inte hämtar näring till upplevelsen enkom från det faktiskt utskrivna. Invanda tankemönster såväl som associationernas spel utvidgar ordbokens bestämningar av orden. I den här uppmärksammade dikten är det inte läsaren ensam som ansvarar för referenser som orienterar mot bibliska sammanhang utan författaren själv. Ett stycke längre fram i samlingen citeras Fernando Pessoa som frågar: ”Deus est anima brutorum, Gud är djurens själ. Eller är Gud alltings själ”. Versen initierar en avdelning – ”Djurens själ” – där flera dikter riktar uppmärksamheten mot tranorna. Södergren skriver med hänvisning till Pessoas fråga:

Om Gud är alltings själ, anar jag den
i uppbrottets trumpet och det extatiska sorlandet,
när tranorna drar bort över havet.⁵

Syftet med att lyfta fram Södergrens dikter med tranor som motiv och att betrakta dem i ljuset av religiösa föreställningar är inte att i ett kast göra författaren till försvarare av den kristna tron. Likväl är det med kunskaper från den kristna traditionen som dikternas yttre form blir bärare av allmänmänskliga förbehåll, i själva verket allt levandes villkor.

Läsaren av dikterna ställs inför flera tänkbara tolkningar. En av dessa säger att tranan är en flyttfågel och att främmande kontinenter väntar. Under en lång rad av år vistades Nina Södergren i Afrika, vilket också framkommer i flera dikter. Där har hon sett vårt lands sommargäster om vintrarna. Flyttfåglarnas strävsamma kamp för att upprätthålla livet inbjuder till vördnad. Eller så går hon över gränsen in i ett fromt landskap, låt vara utan nämmandet av klichéer och uttryck som vanligtvis möter i psalmer eller poesi skriven med kristna förtecken.

En tredje läsart säger att det är oundvikligt att inte använda fraser som tangerar religiösa texter vid författandet av lyrik med flyttfågelmotiv. Dikten blir bärare av en verklighet genom ord som en gång knöts till en kristen föreställningsvärld men som i vår samtid står oförklarade, möjligen värdeneutrala. Formen lever vidare men är numera tömd på sitt ursprungliga innehåll. Fenomenet är knappast ovanligt. Jag tänker på särskilda ord och uttryck som till exempel ”lasarett” och ”ökenvandring”, men även talet om att någon beskrivs som ”den förlorade sonen”.⁶ De religiösa hänsyftningarna överger således inte poeten, låt vara att de underordnas andra, kanske någon skulle påstå mer tidsenliga budskap (detta läses; en ekologisk kontext). Författaren skriver:

Numera, när jag hör tranorna skria
längtar mitt hjärta att få brista

Hellre än ängelns basun
vill jag höra tranans skri.⁷

4 Första Mosebok 1:3. I 1999 års översättning står: ”Ljus, bli till!”

5 Fernando Pessoa, *Orons bok*, översättning Lars Axelsson och Margareta Marin. Lysekil: Pontes, 1991, s. 398; Nina Södergren, s. 41 och 43.

6 I evangelierna berättas om hur Jesus uppväcker Lasaros från döden. Johannes, kap. 11. Se även Lukas, kap. 16 där *Liknelsen om den rike mannen och Lasaros* ingår.

7 Nina Södergren, s. 45.

Här läser vi faktiskt att tranorna premieras som budbärare (av den biologiska verkligheten), medan de himmelska sändebuden får stå tillbaka. Något skall brista och det är diktjagets hjärta. En tranas skri förmår detta. Vi befinner oss i en inomvärldslig tillvaro. Tranan och diktjaget kommunicerar med varandra.

Det är inte svårt att hitta exempel i litteraturen på hur flyttfåglarna blir en sinnebild för den inför döden stående människan. Inte minst i Sverige kan listan över skalder och deras dikter med flyttfågelmotiv göras lång.⁸ En sådan poesi framstår som mer eller mindre banal, förmår mer eller mindre att locka fram tårar hos läsaren, men imponerar också med poetiska kvalitéer som tidens stildomare inte förmått räkna ut. Poeten Sten Selanders dikt (författaren var biolog av facket) blir en länk mellan den gamla kristet färgade flyttfågeltraditionen och de nutida flyttfågeldikterna med ekologiska förtecken. I dikten "Helgsmål på alvaret" uttalas att människan skall brista, närmare bestämt "ögats lins" inför uppbrottet och den "mångtusensmilafärden" för att "sjunka i en ocean av vila / där ocean och vila inte finns."⁹ Tid och rum har upphört. Livet självt däremot vilar inte. I sammanhanget står det var och en fritt att lägga diktens ord i en kristen bekännelse om så önskas. Oavsett vilken livssyn som förespeglas lockar flyttfågelmotiven fram en upphöjd livskänsla hos människor också i en sekulariserad tidsålder; det är en ekologiskt färgad känsla grundad på en helhetssyn inför skapelsen.

Av ekologi har det blivit ekologism, skriver Kerstin Ekman i *Herrarna i skogen*; en omfattande bok om skogslandskapet i vårt land, men i vilken också överlevandets konst betraktas sakkunnigt. Ekman tolkar ekologismen som en variant av ekologin som utvecklar ett surrogat för traditionell religion.¹⁰ Begreppen helighet och helhet tangerar i så måtto varandra lika mycket som det blir tydligt att människan i det ena fallet lovar Skaparen medan skapelsen ställs främst i det andra.

När Södergren vänder sig till Lennart Sjögren och hans dikt "De flyger norrut om våarna" ur samlingen *Havet*, citerar hon en dikt som kanske tydligast dubbelexponerar fåglars och människors utsatthet skriven under senare decennier:

Tack för brev om ejdersträcken
För drömmen om att leva som flyttfåglarna
i sina vingar
för drömmar om att flyga:
"tvärs genom döden mot alla prognoser"¹¹

Döden är en biologisk realitet. Likväl fortgår livet. Fåglarna lever i sina vingar. Livet är större än döden. På den scen som Sjögren och Södergren bygger upp torde troende och tvivlare kunna samsas om utrymmet. Det är en plats för vördnad inför drömmen om livet såsom den föds vid anblicken av en död trana:

8 Se t.ex.: Esaias Tegnér, "Flyttfåglarna", *Samlade dikter* II, s. 79, E. J. Stagnelius, "Flyttfåglarne", *Samlade skrifter* del 2, s. 391, J. L. Runeberg, "Flyttfåglarna", *Skrifter i urval*, s. 31, Hjalmar Gullberg, "Jag bor vid ett rastställe", *Ögon, läppar*, Stockholm: Norstedts. 1957, s. 60f, Björn Håkanson, "Flyttfåglarna", *Mot centrum*, Stockholm: Bonniers, 1962, s. 42f, samt Lennart Sjögren, "De flyger norrut om våarna", *Havet*, Stockholm: LTs, 1974, s. 30ff. Ffr även Tommy Olofssons distinktion av flyttfågelmotivet i Lars Gustafssons samling *Fåglarna*. Höganäs: Bra Böcker, 1984, *Ein Licht, das von weither kommt. Moderne schwedische Naturlyrik*. Marburg: Hitzeroth, 1989, s. 18.

9 Sten Selander, s. 28.

10 Kerstin Ekman, *Herrarna i skogen*. Stockholm: Bonniers, 2007, s. 494ff.

11 Lennart Sjögren, *Havet*. Stockholm: LTs, 1974, s. 30ff. Nina Södergren, s. 38.

En död trana
ligger i mossen
Vingarna utbredda
– i sin flykt utanför livet –
Ännu skimrande i ljuset
under en glasklar hinna av is ¹²

Tranan är död, men dör en andra gång när fyndet görs. I en kristet färgad läsning kan tankarna på de utbredda vingarna föra till korset, en symbol som befäster det ofrånkomliga för alla, nämligen mullen i vilken det döda multnar. Även korset som ett tecken för hoppet om uppståndelse och evigt liv kan tänkas föresväva. Dikten uttalar att fågeln blir levande i samma ögonblick som den upptäcks ”i sin flykt utanför livet”. Vad som möjliggör en sådan tanke och tro är den ”hinna av is” som likt ett fönster avskärmar en verklighet vi inte har tillträde till men som öppnar för föreställningar om det okända. Dikten stänger ingen utanför möjligheterna att själv vilja gå vidare på vinterpromenaden med de tankar som måhända uppväcks efter åsynen av den döda fågeln. Nina Södergren berättar i en av samlingens dikter att hon promenerat en gång med sin hund över slingrande alvarvägar med drömmen om Paradiset i tankarna. Det är *drömmen* om drömmen mer än tron på Paradiset skall sägas som dikten överräcker:

Den blå klangen
i tranans trumpet
bottnar i våra hjärtan
– vi går på en kalkvit stig
upptrampad av fåren
slingrande över Alvaret
mellan kattfot och solvända –
med Dino i hämlarna
och din hand i min
Drömde den drömmen
om Paradiset ¹³

Naturligtvis beskriver Nina Södergren landskapet – kattfot och solvända finns med längs vägen – men desto mer önskar hon ingå i alvarmarken som en röst i det stora samtalet. I en dikt i samlingen *I fågelspråket* beskriver hon sig själv som sittande på en sten med frågan som rör hur verklig kommunikation med naturen och världsalltet är möjlig:

Jag sitter som en sten
bland stenar
Hur meddela sig?
Till vem?
Spov, pipare, lärka? ¹⁴

12 Nina Södergren, s. 44.

13 Ibid., s. 63.

14 Nona Södergren, *I fågelspråket*. Stockholm/Stehag: Symposion, 2005, s. 12.

Södergrens dikter söker samtalet över tiden. Det är i dessa sammanhang som fåglarnas språk hjälper en människa att lösa upp känslornas och intellektets knutar. Andakten – för så uppfattar jag vördnaden inför livet – övergår aldrig i harmlösa lovsånger där lärkor sjunger och solvändor blommar Gud till ära och människor till glädje. Dikternas verklighet är hård, ibland också brutal. Men genom den skulpturala skönhet som oavsett motiv visar upp landskapet i vilket tranan sträcker ut över havet eller återfinns infrys i någon mosse där fågeln uppehållit sig under sommaren, tas vi med på tankeresor och in i drömmar som närs av fåglarnas oförvägna uppbrott. Poeten konstaterar sakligt, och skulle en tår synas i ögonvrån är den frampressad på grund av snålblåsten: "Idag gick isen upp / och våra hjärtan flög / som sångsvanens jojk / över öppet vatten".¹⁵

15 Ibid., s. 37.